

Отже, самопрезентація В'ячеславом Липинським перебігу власної хвороби, дієти та лікування дозволяють реконструювати його життєвий сценарій, відтворити важливі деталі автобіографічного опису. Водночас, проведений аналіз слугує реальною підставою для пояснення особливості його науковою творчості, зокрема в останні роки життя. Багато що прояснює й стосовно політичної позиції нашого героя, його ставлення до соратників і супротивників у боротьбі за українську державність.

Джерела та література

1. Листування В.Липинського / ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська. – К.: Смолоскип, 2003. – Т.1. – 960 с. («Архів»).
2. В'ячеслав Липинський та його доба: Книга третя / Упоряд. Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К. : «Темпора», 2013. – 796 с.
3. В'ячеслав Липинський та його доба: Книга друга / Упоряд. Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К. : «Темпора», 2010. – 624 с.
4. Липинський В. З епістолярної спадщини: : Листи до Д.Дорошенка, І.Кревецького, Р.Метика, О.Назарука, С.Шелухіна / Упоряд. Т. Осташко, Ю.Терещенко. – К., 1996. – 200 с.
5. Савур-Ципріянович М. Останні дні Вячеслава Липинського / М. Савур-Ципріянович // В'ячеслав Липинський та його доба: Наукове видання. – К.; Житомир, 2008. – С.234-235.

Анатолій Запорожець

О. В. КРИВОШЕЇН І СТОЛИПІНСЬКА АГРАРНА РЕФОРМА

Олександр Васильович Кривошеїн – відомий державний діяч Російської імперії, який відіграв значну роль у політичному житті держави початку ХХ ст. Брав активну участь в підготовці і втіленні в життя столипінської аграрної реформи. Сучасники називали його третім за величиною імперським державним діячем після С. Ю. Вітте і П. А. Столипіна.

О. В. Кривошеїн народився 19 липня 1857 р. в незаможній офіцерській сім'ї у Варшаві. Закінчив юридичний факультет Петербурзького університету. Службу почав у Міністерстві юстиції, з 1887 р. служив у Земському відділі Міністерства внутрішніх справ. З 1896 р. помічник начальника, а з грудня 1904 р. – начальник переселенського управління МВС. У 1905 р. призначений помічником голови управління землеустрою і землекористування, а 1906 р. став членом Державної ради. З жовтня 1906 р. був помічником міністра фінансів, завідував Державним дворянським позиковим і Селянським поземельним банком. У 1908 р. отримав посаду голови управління землеустрою і землекористування.

Після революції 1917 р. виступив одним з організаторів антибільшовицького Правого центру в Москві, а в 1918 р. – антибільшовицького “Ради державного об’єднання Росії” в Києві. У 1920 р. очолював у Криму уряд генерала П.Н. Врангеля. Помер 28 жовтня 1921 р. в Берліні [1, 1].

Унікальна роль, яку відіграв О. Кривошеїн в аграрній історії початку ХХ ст., зумовлює потребу у аналізі його роботи над розробкою та реалізацією столипінської аграрної реформи. Автор запропонованої публікації ставить за мету дослідити роботу О. В. Кривошеїна над вирішенням аграрного питання та з’ясувати його вплив на аграрні перетворення в Російській імперії початку ХХ ст.

Столипінська аграрна реформа не була результатом роботи лише П. А. Столипіна. Протягом 1902-1905 років над розробкою нового аграрного законодавства працювала ціла плеяда державних діячів і вчених: В. І. Гурко, С. Ю. Вітте, І. Л. Горемикін, О. В. Кривошеїн, П. П. Мігулін, Н. Н. Кутлер і А. А. Кауфман.

Погляди О. Кривошеїна на сутність аграрного питання в Російській імперії формувалися наприкінці ХІХ ст., під час його відряджень до Сибіру у статусі помічника начальника переселенського управління Міністерства внутрішніх справ. Відвідуючи азійську частину імперії, майбутній реформатор пильну увагу приділяв формі землекористування, яка б найбільш відповідала умовам селянського господарювання окраїн імперії. О. Кривошеїн виокремив той факт, що переселенці, які звикли до періодичних переділів землі на батьківщині, ті ж порядки заводили й на нових місцях свого проживання, іноді претендуючи навіть на землі тих переселенців, які оселилися раніше і вже користувалися землею. На його думку, общинні традиції, притаманні селянству Європейської Росії, неприйнятні для селянства Сибіру. Оскільки в регіоні має розвиватися інтенсивне, а не екстенсивне сільське господарство. Поширення общинних традицій лише сковуватиме економічну ініціативу селян, призведе до тих проблем, що є у європейській частині імперії. Цього не можна було допустити, тому Кривошеїн наполягав на тому, що ситуацію в регіоні потрібно законодавчо врегулювати на загальнодержавному рівні [2, 51].

Викладене вище дозволяє стверджувати, що общину, як форму господарювання, О. Кривошеїн сприймав як деструктивне соціально-економічне явище, як гальмуючий фактор розвитку індивідуальної селянської господарської активності. Тому й виступав за всебічну підтримку з боку державних органів економічних ініціатив господарників. Питання ліквідації общини, як форми господарювання було поставлено часом.

У 1905 р. Олександр Кривошеїн як заступник головноуправляючого Головного управління землеробства та землевпорядкування Миколи Кутлера висловився проти відчуження поміщицьких земель на користь

селян, та відкрито виступив проти проекту свого начальника, що безумовно виділило його на фоні загальної маси політичних бюрократів [1, 1].

Незабаром Кутлер, втративши підтримку Вітте, був відправлений у відставку, а Кривошеїн за протекцією Миколи II призначений “тимчасово виконуючим обов’язки головноуправляючого”. Очоливши Комісію для розгляду найближчих заходів щодо покращення земельного побуту селян, Кривошеїн почав розробку власного проекту, який передбачав в першу чергу реалізацію тих заходів, які можна було б втілити згідно чинного законодавства.

У 1906 р., з призначенням на пост прем’єр-міністра П. А. Столипіна, робота над земельною реформою зосереджується в міжвідомчій комісії при Міністерстві внутрішніх справ під головуванням Володимира Гурко. Реформа почалася з царського указу 9 листопада 1906 р., який дозволяв селянам вихід із громади. Метою реформи було створення класу селян-господарників, котрі б стали опорою царського режиму і нового земельного ладу.

Втілення в життя царського указу 9 листопада 1906 р. безпосередньо пов’язане з О. В. Кривошеїним. Протягом семи з половиною років, з 21 травня 1908 року до 26 жовтня 1915 р., він був основним реалізатором реформи на посаді головноуправляючого Головного управління землеробства та землевпорядкування, а до того на чолі Селянського банку [3, 56].

31 січня та 7 і 10 лютого 1906 р., над проектом аграрних перетворень працювала Особлива комісія Головного управління землеробства та землевпорядкування на чолі з О. Кривошеїним. Перед Особливою комісією стояло завдання розробити комплекс заходів у аграрному законодавстві для недопущення спалаху суспільних протестів.

Уникнути селянських бунтів члени Особливої комісії рекомендували шляхом видання урядового документу, в якому було б дано роз’яснення змісту державних аграрних заходів селянам, що будуть впроваджені для покращення селянського землеволодіння. До того ж владі було рекомендовано налагоджувати діалог між селянами та великими землевласниками, для спільної роботи над упорядкуванням поземельних відносин, так щоб були враховані інтереси всіх верств.

Також, рекомендувалося посилити операції Селянського банку з продажу угідь великих землевласників селянам. На допомогу банку у проведенні таких операцій створювалися повітові та губернські землевпорядні комісії. Розширення повноважень Селянського банку у частині його права надавати селянам позики під заставу їхньої надільної землі, що полегшило б її закріплення у селянську відрубно-хутірську приватну земельну власність, Особлива комісія вважала за доцільне затвердити шляхом обговорення та прийняття цієї законодавчої ініціативи Державною Думою [6, 31].

Напрацювання Особливої комісії пізніше були частково затверджені Радою Міністрів протягом лютого 1906 р. А 25 лютого 1906 р. імператор затвердив рішення Ради Міністрів про реорганізацію Селянського банку. 26 лютого Міністр фінансів отримав вказівку від С. Вітте розробити і представити на розсуд Державної Думи відповідний законопроект. Згідно проекту, землевпорядні комісії створювалися в губерніях, де були філії Селянського банку та за клопотання губернатора. До складу комісій входили представники від великих землевласників, селян та чиновників. Підпорядковувалися землевпорядні комісії безпосередньо Головному управлінню землеробства та землевпорядкування. Створення комісій затверджувалося згідно указу імператора від 4 березня 1906 р. [7, 69]. 10 березня 1906 р. імператор підписав інструкцію про переселення селян за пільговими залізничними тарифами, а найбільш необхідним передбачалося видання банківських позик

Новий етап у реалізації аграрної реформи розпочався у 1908 р., з призначенням О. Кривошеїна головноуправляючим Головного управління землеробства та землевпорядкування, коли він отримав, майже необмежені повноваження. В основу своєї програми Кривошеїн поклав принцип: “Засновувати переселення на ідеї міцного заселення Сибіру, а не на розрідженні населення Європейської Росії”. Так він був сформульований пізніше в спільному зі Столипінін доповіді (записці) на ім'я царя про поїздку в Сибір і Поволжжя [1, 1].

Також, під час виступу 10 листопада 1908 р. перед депутатами Державної Думи, Олександр Васильович звернув увагу на ще один пріоритетний напрямок для розвитку – підвищення ефективності дрібних селянських господарств, оскільки вважав, що саме за ними майбутнє країни [4, 5].

Таким чином ідея розвитку індивідуального селянського господарства, про яку реформатор говорив ще наприкінці XIX ст., стала найбільш пріоритетною у роботі О. Кривошеїна.

Великого значення землевпорядкуванню, як невід'ємній частині аграрної реформи надавав і Микола II. У 1910 р. він писав Столипіну: “Прочное землеустройство крестьян внутри России и такое же устройство переселенцев в Сибири – вот два краеугольных вопроса над которыми правительство должно неустанно работать” [5, 199].

Одним з найавантюристичніших і водночас найвідоміших рішень Кривошеїна та Столипіна була поїздка до Сибіру в серпні – вересні 1910 р., під час якої їм вдалося детально ознайомитися з проведенням реформи на околицях. Завдяки цій поїздки були внесені необхідні зміни в реалізацію переселенської політики.

4 березня 1911 р. переселення було оголошено вільним, нерегламентованим в будь-які райони за вибором самих переселенців, після обов'язкового огляду ділянки ходоком.

Ті, хто цим нехтував, йшли на свій страх і ризик, але і їх не залишали без допомоги, відводячи землю в другу чергу. Кривошеїн підкреслював необхідність свободи “живого і чисто народного переселенського справи”. Про значення вільної колонізації можна судити на прикладі Єнісейської губернії: з 776 селищ, утворених до 1914 року, урядове переселення дало тільки 102, а 624 були утворені шляхом вільної колонізації [8, 7].

В задум Столипіна і Кривошеїна входило зрівняння сибірських селян у правах з селянами європейської Росії. Вони прагнули і сибіряків зробити власниками своїх наділів, що, на їхню думку, надалі повинно було привести до інтенсифікації землеробства. З цією метою в 1912-1913 роках в Державну думу був внесений ряд законопроектів: про продаж переселенцям ділянок в найбільш зручних місцевостях Сибіру; про порядок використання земель, непридатних для дрібного селянського господарства, але можуть бути використаними для скотарства або лісової промисловості; про надання права переселення на державні землі особам усіх станів на загальних з сільськими мешканцями підставах [8, 8-9].

Однак вони так і не були розглянуті, хоча підготовчі роботи по їх впровадженню відомством були вже розпочаті. Тому Кривошеїн, як головний ідеолог Столипінської аграрної реформи, діяв в обхід існуючого законодавства.

Усвідомлюючи важливість розвитку агрономічної галузі для зростання землеробства, Кривошеїн вжив заходів щодо створення постійних агрономічних нарад. Створювалися нові дослідні поля, злучні пункти, насінницькі установи, пункти прокату сільськогосподарських машин, що надавали значну допомогу селянам.

Для заселення Далекого Сходу був організований спеціальний комітет під головуванням Столипіна і Кривошеїна. Було заборонено “жовту”, тобто китайська працю. Для раціонального використання азійських територій відряджалися наукові експедиції, які до 1915 р. обстежили майже всі території, що підлягали заселенню. Було організовано лікарську допомогу переселенцям. Прокладалися дороги – до 1914 р. їх мережа досягла 12 000 верст. Брав участь Кривошеїн і в розробці проектів будівництва залізниць [1, 1].

П. Столипін усвідомлюючи всю важливість вирішення аграрного питання в імперії, поспішав завершити перетворення і запобігти революції, але зустрів нерозуміння і жорсткий опір з боку і правих, і лівих. Після вбивства Столипіна реформуванням країни продовжив займатися О. Кривошеїн.

Новий економічний курс, взятий в 1914 р. урядом з ініціативи Кривошеїна, відкривав цікаві перспективи розвитку країни. Але початок Першої світової війни, пізніше відставка Кривошеїна у 1915 р. по суті зупинили реформу і штовхнули Російську імперію на революційний шлях розв'язання аграрного питання, незважаючи на те, що реформа проходила успішно.

Таким чином, на прикладі О. Кривошеїна ми бачимо, що представники імперської влади чітко розуміли, що суспільно-політичні потрясіння початку ХХ ст. в Російській імперії та невирішеність аграрного питання тісно пов'язані між собою. Вони були одностайні у тому, що реформування аграрного законодавства, створення міцного прошарку селян-господарників, не допустять повалення імперського режиму, і дадуть новий поштовх у розвитку країни. Реформатори усвідомлювали, що передача землі у приватну власність селян підвищить ефективність господарювання, і сприятиме трансформації багатомільйонних селянських мас у надійне підґрунтя для імперського режиму. Кривошеїн розумів, що розвиток аграрного сектору господарювання, неодмінно сприятиме якісному підвищенню загальної культури селянства, покращенню їх соціально-економічного та правового становища. Значне місце у його заходах займало намагання налагодити діалог між владою, великими землевласниками із селянами, оскільки тільки спільна праця довкола однієї мети дала б необхідний результат.

Джерела та література

1. Воронов И. Александр Кривошеин и Столыпинская аграрная реформа / И. Воронов // Красноярский рабочий. – 2006. – 24 ноября. [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: http://www.krasrab.com/archive/2006/11/24/10/view_article
2. Кривошеин А. В. Отчет о командировке в Сибирь помощника начальника переселенческого управления Министерства Внутренних дел Кривошеина. – Б.г., Б.м. – 53 с.
3. Кривошеин К. А. Судьба российского реформатора / К. Кривошеин. – М.: Изд-во Московский рабочий, 1993. – 264 с.
4. Кривошеин А.В. Речь Главноуправляющего Землеустройством и Земледелием А.В. Кривошеина о Высочайшем Указе 9 ноября 1906 г. – СПб., 1908. – 20 с.
5. Тюкавкин В.Г. Великорусское крестьянство и столыпинская аграрная реформа / В. Тюкавкин. – М.: Памятники исторической мысли, 2001. – 304 с.
6. Священко З.В. Концепція аграрних перетворень в російській імперії на початку ХХ ст. в поглядах О.Кривошеїна / З.В. Священко // Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка. – 2013 – № 1 (260), – Ч. I, – С. 27-33.
7. Сидельников, С. М. Аграрная политика самодержавия в период империализма / С.М. Сидельников. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1980. – 289 с.
8. Воронов И. “Министр Азиатской России” // “Звезда”. – 2006. – №12 [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/zvezda/2006/12/vo10.html>
9. Кофод А. Русское землеустройство. – С.-П. – 1914. –180 с.
10. Шулейкин И. Д. История земельных отношений. Вып. II: Столыпинская реформа и землеустройство. – М.: Сельколхозгиз. – 1931. – 48 с.